

Mərcan SOFİYEVA

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
mercan.sofiyeva@mail.ru

**MİRZƏ İBRAHİMOVUN “GƏLƏCƏK GÜN” VƏ
CEYMS OLDRİCİN “DİPLOMAT” ROMANLARINDA
TARİX VƏ BƏDİİ TƏFƏKKÜR**

Açar sözlər: Mirzə İbrahimov, Ceyms Oldric, Cənubi Azərbaycan, tarix, bədii təfəkkür

Key words: Mirza Ibrahimov, James Aldridge, Southern Azerbaijan, history, artistic thinking

Ключевые слова: Мирза Ибрагимов, Джеймс Олдридж, Южный Азербайджан, история, художественное мышление

XX əsr tarixin yaddaşında özünün mübariz xarakteri ilə yadda qalmışdır. Tarixin bu dönəmində azadlığı uğrunda mübarizə aparan xalqlar arasında Azərbaycan xalqının da imzası var.

Dünyada, eyni zamanda Azərbaycanda baş verən ictimai-siyasi proseslər, o cümlədən milli təfəkkürün formalaşması, kimlik savaşı, tarixi-etnik və mədəni-kultural dəyərlərin bu əsrdə daha qabarıq şəkildə təzahürü artıq həyatın bir çox sahələrində əhəmiyyətli xarakter kəsb edirdi. Xalqın özünüdərk məsələsində dərin izlər buraxan bütün bu hadisələr siyasi-ictimai şüurun formalaşması ilə paralel ədəbi-bədii təfəkkür sistemində də baş verən keyfiyyət dəyişikliklərinə səbəb oldu.

Belə ki, xalqımızın da bu dönəmdə milli dirçəliş yolunda başladığı savaş möhtəşəm yeni tarixin yaranması ilə paralel, həm də yeni məzmunlu ədəbiyyat nümunələrinin də ərsəyə gəlməsinə səbəb oldu. Ədəbi-bədii təfəkkür sisteminə nüfuz edən ictimai-siyasi hadisələrin fonunda Azərbaycan ədəbiyyatında “milli vəhdət” ideyası ətrafında bir çox qələm adamlarını birləşdirən yeni bir mövzu formalaşmağa başladı. Bu ideya ətrafında yaradıcılıqlarını birləşdirən yazıçılar “Cənubi Azərbaycan” mövzusuna həsr olunan bir çox əsərlər yazıb yaratdı. Həmin əsərlər yazıçı təxəyyülünün məhsulu olmaqla yanaşı, xalqın gerçək tarixini də əks etdirir.

di. Görkəmli Azərbaycan ədəbiyyatşünası, böyük alim Yavuz Axundlu özünün irihəcmli “Tarix və roman” monoqrafiyasında yazırdı: “XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın şimal hissəsi Rusiya tərəfindən işğal olunduqdan sonra ədəbiyyatımızın ənənəvi məhəbbətlə bağlı kədər mövzularına yeni bir mövzu da – vətən həsrəti əlavə olundu. Son iki yüz ildə ədəbiyyatımızda elə bir görkəmli qələm sahibi olmamışdır ki, bu məsələyə toxunmasın. Lakin bu bədii nümunələr əsasən müxtəlif janrların kiçikhəcmli nümunələrində – şeir, hekayə, felyeton, publisistik məqalələrdə öz əksini tapırdı” [1, s.177]. Belə ki, Cənubi Azərbaycan mövzusu, xüsusilə də orada yaşayan xalqımızın acınacaqlı taleyi və mühiti haqqında səhnələrə C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, N.Nərimanov və digər görkəmli ədiblərin yaradıcılığında rast gəlmək mümkündür. Lakin belə məzmunlu əsərlər onların yaradıcılığının əhəmiyyətli hissəsini əhatə etməyərək, geniş xarakterə malik olmamış, onların yaradıcılıqlarının əsas məğzini, ana xəttini təşkil etməmişdi.

Cənubi Azərbaycanda baş qaldıran inqilab, azadlıq və demokratiya ideyalarının milli ədəbiyyatımıza daxil olması tarixi böyük mənada ilk olaraq M.S.Ordubadinin “Dumanlı Təbriz” romanı ilə başladı. Görkəmli ədəbiyyatşünas alim İsa Həbibbəyli yazır ki, “Dumanlı Təbriz” romanı Azərbaycanda milli azadlıq hərəkatının tarixini və ideallarını əks etdirən və yaşadan böyük ədəbi hadisədir. Məşrutə hərəkatı dövrünün tarixi də, ədəbiyyatı da son yüz ildə özünün ən parlaq əksini “Dumanlı Təbriz” əsərində tapmışdır” [2, s.55]. O, romanı “Məşrutə hərəkatına həsr olunmuş möhtəşəm əsər” adlandıraraq qeyd edir ki, “Səttarxan obrazı özünün bütün əzəməti ilə ilk dəfə “Dumanlı Təbriz” romanında canlandırılmışdır. Azərbaycanda bir neçə nəsil Səttare-milli Səttarxanı qüdrətli bir sərkərdə kimi “Dumanlı Təbriz” tarixi romanından tanımışdır” [2, s.57].

Cənub həqiqətlərini yaradıcılığının əsas mövzusuna, ana xəttinə çevirən isə böyük Azərbaycan yazıçısı, ədəbiyyatşünas, nasir, dramaturq, publisist və ictimai-siyasi xadim, vətənpərvər vətəndaş mövqeyi ilə xalqının və millətinin keşiyini çəkən Mirzə İbrahimov olmuşdu. O, xalqın ruhunu, adət-ənənələrini, tarixi keçmişini, inanclarını sadıq bir vətəndaş mövqeyi ilə qoruyaraq yaradıcılığının ana xəttinə çevirmişdi.

Yazıçının Cənub mövzusunda yazdığı ən irihəcmli əsəri “Gələcək gün” romanı idi. Roman bədii əsər olmaqla yanaşı, həm də bir tarix salnaməsidir. Romanda söhbət dünya müharibəsindən əvvəl və müharibə illərində Cənubi Azərbaycanda baş verən ictimai-siyasi proseslərdən, Cənubda yaşayan azərbaycanlıların azadlıq mübarizəsindən, Pişəvəri hərəkatından, Sovet ordusunun və müxtəlif imperialist qüvvələrin İrana müdaxiləsindən gedir. Təsvir olunan hadisələr konkret bir dövrün ədəbi aynasıdır. Tədqiqatçı Vaqif Yusifli yazır: “Azərbaycanın şimalında və cənubunda

baş verən bütün olaylar (XIX və XX əsrdə) M.İbrahimovun əsərlərində tarixi əsərlərdən daha dolğundur. “Gələcək gün” romanı Azərbaycan sovet ədəbiyyatının yox, ümumən Azərbaycan milli-mənəvi fikrinin gerçəkliyini ifadə edir. “O gün gələcək” – Bu şüar deyildi, bütöv Azərbaycan arzusunun ifadəsi idi” [3, s.11]. Həqiqətən, əsər tarixi hadisələri əks etdirməsi baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. Görkəmli ədəbiyyatşünas Teymur Əhmədov isə yazır: “Böyük ictimai tərbiyəvi əhəmiyyəti olan “Gələcək gün” nəsrə müasir Şərqi milli demokratik inkişafı mövzusunda yazılmış dəyərli ədəbi-tarixi abidədir” [4, s.10]. Həqiqətən də əsərdən bədii hissələri ixtisar etmiş olsaq, mükəmməl bir tarix salnaməsi yaranmış olar. Təsvir olunmuş tarixi faktlar və siyasi analizlər əsərin daha çox Azərbaycanın Cənub həqiqətlərinin təbliğinə və millətin qəhrəman oğullarının vətən uğrunda verdiyi qurbanların xatirəsinə xidmət edir. Əsər boyu rast gəlinən dövlətlərarası siyasi müqavilələr və onların tarixlərinin və məqsədlərinin ictimai və siyasi aspektdən açıqlanması, Şeyx Məhəmməd Xiyabani və Səttarxan inqilabı dövründə baş verən tarixi hadisələrin detalları ilə açıqlanması, bu qənaətin əsərin süjet xəttində əhəmiyyətli mövqe tutduğunu sübut edir.

XX əsrin 40-cı illərində Cənubi Azərbaycanda baş verən hadisələr, o cümlədən, xalqın milli oyanış hərəkatı nəinki Azərbaycanda, hətta onun hüduqlarının kənarında da əks-sədaya səbəb oldu və aktualıq qazandı. Xalqın azadlıq mübarizəsinə dair Azərbaycan ədəbiyyatı ilə yanaşı, ingilis ədəbiyyatında da irihəcmli, siyasi-tarixi əsər yazılmağa başladı. “Azərbaycan xalqının böyük dostu” (*Şahin Xəlilli*) Ceyms Oldric xalqın haqq səmindən bəhs edən “Diplomat” (1949) romanını yazmaqla həm bu tarixi gerçəkliyi dünyaya obyektiv nəzərlərlə çatdırdı, həm də ingilis ədəbiyyatında heç vaxt işlənilməmiş bir mövzuya müraciət etmiş oldu. Daha sonralar isə həmin mövzunu davam etdirərək “Əli silahlılar” (1967) və “Gün keçdi” (ədəbiyyatşünas alim Ş.Xəlilliyə yazdığı məktubunda bu əsər haqda məlumat vermişdir. Lakin bizə naməlum qalan səbəblər üzündən əsər nəşr olunmamış və hələ də əlyazma şəklində yazıçının şəxsi arxivində qalmaqdadır. **M.S.**) romanlarını yazmışdır.

Yaradıcılığının əhəmiyyətli bir hissəsini Cənubi Azərbaycan mövzuna həsr etmiş M.İbrahimov və C.Oldric yaradıcılığını birləşdirən ən vacib xüsusiyyət məhz Cənubi Azərbaycanda xalqın azadlıq mübarizəsinə həsr olunmuş ən böyük həcmli “Gələcək gün” və “Diplomat” əsərləridir. Görkəmli rus tənqidçisi və ədəbiyyatşünası P.Balaşov haqlı olaraq yazırdı: “C.Oldricin “Diplomat”ı ilə M.İbrahimovun “Gələcək gün” romanı arasında çox böyük oxşarlıqlar və paralellər var. Akademik M.İbrahimov “Gələcək gün” əsərini 1948-ci ildə yazıb. Elə Oldriclə eyni vaxtda. Bu

əsərlərin mövzusu da eynidir. Onları müqayisə etmək də qanunauyğundur” [5, s.54].

Hər iki yazıçı məhz milli demokratik hərəkət dövründə Cənubi Azərbaycana getmiş, bütün bu həqiqətlərin canlı şahidi olmuşdur. Görkəmli Azərbaycan yazıçısı Mir Cəlal M.İbrahimov haqqında yazırdı: “İran Azərbaycanının, bu yazıq və məzlum ölkənin faciəli, dəhşətli mənzərələrini o, ilk həyat müşahidələrində, dünyaya göz açdığı uşaqlıq günlərində görmüşdür” [6, s.238]. Böyük ədibin qeyd etdiyi həqiqət əsərdəki hadisələrin belə canlı xalq dilində, təsirli və təbii bədii təsvirinə, daha inandırıcı bir özünüifadə mövqeyinin olmasına əsas verirdi.

İngilis yazıçısı C.Oldric isə ABŞ-ın “Tayms” jurnalının əməkdaşı olaraq hərbi müxbir kimi 1942-ci ildə Cənubi Azərbaycanın paytaxtı Təbriz şəhərində uzunmüddətli ezamiyyətdə olmuşdur. Məhz o vaxt azərbaycanlıların həyatı, tarixi, inqilabçı gəncləri və Azərbaycan ziyalıları ilə ilk dəfə yaxından tanış olmuşdur. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı, mədəniyyəti, xüsusilə də adət-ənənələrinə və dini təsəvvürlərinə böyük maraq göstərmişdir. Yazıçı üç ildən sonra 1945-ci ildə növbəti dəfə Cənubi Azərbaycana gəlir. Növbəti gəlişində demokratik inqilabın canlı şahidi olur və hətta fəallar haqqında ətraflı məlumatlar toplayır. Əsərdəki hadisələrin inkişaf xətti bizə yazıçının XX əsr Cənubi Azərbaycan inqilablar tarixinə dərinədən bələd olması haqqında məlumat verir. O, bu romanda Pişəvəri hərəkətinin tarixi köklərini əks etdirən səhnələr təsvir edir, əsərin qəhrəmanının dilindən bu hərəkətin ilk deyil, üçüncü hərəkət olması haqqında xüsusi qeyd edir. “İrənin tarixini oxuyun... İnkilab dalınca ingilab gəlir. 1900-cü ildən bəri üç inkilab olmuşdur”.

Hər iki romanı səciyyələndirən əsas xüsusiyyətlər aşağıdakı kimi təzahür edir.

- Xalqın milli tarixi yaddaşının romanda görünüş dərəcəsi.
- Real tarixi şəxsiyyətlərin romana daxil edilməsi.
- Milli birlik və milli vəhdət ideologiyasının ön plana çəkilməsi.
- Xalqın azadlıq mübarizəsində varislik məsələsinin gözlənilməsi.
- Milli oyanış və xalqın maariflənməsi məsələsinin bir-birini təməmləyən problemlər kimi təqdim olunması.
- Xalqın maarifpərvər gənclərinin Azərbaycan dili uğrunda mübarizəsinin demokratik hərəkətin əsas qayələrindən biri kimi təsvir olunması.

Ümumiyyətlə, “Gələcək gün” və “Diplomat” romanlarını birləşdirən əsas keyfiyyətlər ondan ibarətdir ki, hər iki roman yazıçıların eyni bir tarixi hadisəyə münasibətini əks etdirməklə yanaşı, real hadisələr bazasına əsaslanan gerçək tarix və bədii təfəkkürün canlı sintezidir. Əsərlərdə bir-başla iştirakçı olan və adıçəkilən həqiqi tarixi şəxsiyyətlər, o cümlədən Pi-

şəvəri, Xiyabani, Səttarxan, Rza şah, Stalin, Kerzo, Molotov, Suşkov və digərləri bu fikri söyləməyə əsas verir.

Pişəvəri inqilabının inkişaf xətti, xalqın öz azadlığını əldə etmək istəyi və orada gedən ictimai-siyasi proseslər zəncirvari ardıcılıqla romanlarda təsvir olunmuş, ilkin təbliğat işlərindən başlayaraq, böyük bir xalq üsyanına gedən yolun bütün səhnələri təbii yazıçı təhkiyəsi vasitəsilə xronoloji ardıcılığı gözləmək şərtlə əks olunmuşdur. Belə ki, romanlarda baş verən hadisələrin inkişaf xətti Cənubi Azərbaycanda baş qaldıran azadlıq mübarizəsi ilə eyniyyət təşkil etmişdir. Hər iki yazıçı burada baş verən milli azadlıq hərəkatından ilhamlanaraq bu mübarizənin ən qaynar məqamlarını, zamanənin ədalətsizliklərini zülm və istibdadı dolğun səhnələrlə təsvir edən mükəmməl siyasi-ideoloji mahiyyət kəsb edən tarixi əsərlər ərsəyə gətirmişdir.

Həmin tarixi faktların canlı şahidi M.İbrahimov romanda Cənubi Azərbaycanda milli azadlıq ab-havasını qabarda bilmiş, demokratik ənənələri yaşatmağa çalışmışdır. Bəxtiyar Əsgərov yazır: “M.İbrahimov milli azadlıq mübarizəsini demokrat firqəsi fonunda təsvir edərkən tarixiliyə əməl etməklə, həm də onun sistemliliyi və təşkilatiliyini önə çəkir. Çünki bu firqə milli azadlıq mübarizəsində çox böyük rol oynamışdır” [7, s.143]. Bu fikri hər iki roman haqqında söyləmək mümkündür. Lakin əgər “Gələcək gün”də hadisələr, inqilabın gərgin axarı və taleyi, demokratik firqənin fəaliyyəti xalqın fonunda təsvir edilirdisə, “Diplomat”da daha çox siyasi qurumların və təşkilatların, diplomatik danışıqların əsasında qabardılırdı. Romanlar yazıçı təxəyyülünün məhsulu olmaqla, real hadisələrə şahidlik etmiş və həqiqi faktlarla əsaslanmış, həyat həqiqətlərinə həsr olunmuş siyasi-bədii manifestdir. Müxtəlif səhifələrdə tarixi yaddaşın qabardılması və mübarizə xronologiyasının qorunması hər iki yazıçı üçün ənənəvidir.

M.İbrahimov və C.Oldric bu inqilabi ənənəni, mübarizə varisliyini gözəl bilirdi. Yazıçılar istər 1941-1946-cı illərdə baş vermiş hadisələri və Pişəvəri inqilabını, istər Səttarxan, istərsə Xiyabani hərəkatı dövründə baş verənləri öz əsərlərində yeri gəldikcə təsvir etmiş və onlar arasındakı varislik ənənəsini mükəmməl şəkildə tarixi faktlara əsaslanaraq həqiqi bir ardıcılıqla sıralamış, dövr haqqında təsəvvür yaratmağa çalışmışlar. Qeyd edək ki, həmin tarixi faktları, xalqın demokratiya və azadlıq mübarizəsini ədiblər obyektiv şəkildə təsvir etməyə nail olmuşdur. Professor Ş.Xəlilli yazır: “Azərbaycan xalqının inkişaf tarixinin parlaq, unudulmaz səhifələrindən biri 1945-46-cı illərdə Cənubi Azərbaycanda inqilabi-demokratik hərəkat “Diplomat”da humanist sənətkar vicdanı ilə verilmişdir. Xalq həyatı və mübarizəsi bütün əzəməti, dərin drammatizmi ilə qələmə alınmışdır.

Müəllif tarixi həqiqətlərdən çıxış etmişdir. Azərbaycan haqda oxucularda düzgün təsəvvür yaratmışdır” [8, s.46-47].

Yazıçılar bilərəkdən Azərbaycan və dünya oxucusuna bu mübarizənin taleyi, vətənin darda olması, qəhrəman ogulların faciəsi barədə qiymətli məlumatlar vermiş və beləliklə dünya ictimaiyyətinə tarixi şəxsiyyətlərimizin böyüklüyü haqqında ismarıq verməklə yanaşı, milli tarix yaddaşının müəyyən qatlarını əsərlərində canlandırmışdılar. Beləliklə, hər iki yazıçının bu xalqın həyatını, rejimin siyasi təzyiqini, milli ideyalar uğrunda azadlıq mübarizəsini bütün gerçəklikləri ilə təsvir etməsi, bizə onların şəxsi həyat təcrübəsindən qaynaqlanması haqqında fikir söyləməyə əsas verir. Hər iki roman yazıçıların Azərbaycanın gələcək xoşbəxtliyinə inamından və xalqın azadlıq arzularının həyata keçəcəyinə ümidindən doğan ədəbi nümunədir. Cəfər Xəndan roman haqqında yazır: “Gələcək gün! Roman bu sözlərlə başlayır. Bu iki kəlmə həm müstəqil, həm də məcazi mənada verilmişdir. Yazıçı gələcək gün məfhumunda geniş xalq kütlələrinin uğrunda mübarizə edib xəyal bəslədikləri müstəqil xoşbəxt günü və xalqın qanını soran cəlladların fəlakət gününü ifadə edir. Romanın müsbət qəhrəmanları ilə birlikdə, oxucular da xoşbəxt günü gözləyir, xəyalları yaxın gələcəyə doğru qanadlanır, qurbanlar bahasına da olsa, onun tez gəlməsini səbirsizliklə gözləyir. Gələcək gündə nə vardır? Xalqın iradəsi ilə qurulmuş dövlət, hər cür zülm və istismardan azad, xoşbəxt bir cəmiyyət, firavan həyat, sözün əsl mənasında söz, vicdan və məslək azadlığı, istiqlalıyyət və sairə...” [9, s.78]

Milli özünüdərkən mühüm bir hissəsi olan azadlıq mübarizəsi xalqın böyük qəhrəmanlarının simasında reallaşır. Əsərdəki mübarizə qəhrəmanları ölümü gözlərinin qabağına alaraq düşmənlə mübarizə aparır. Yazıçı milli bütövlük naminə mübarizənin haqq savaşı olmasını, bu uğurda ölümün böyük bir ölümsüzlük yaratması və şərəf işi olması ideyasını irəli sürürdü. Qeyd etmək lazımdır ki, yazıçı “Gələcək gün” əsərində xalqın həyat tərzini, adət-ənənələrini, milli koloriti, mübarizə əzmini ön planda göstərmişdir. Bütün hadisələr xalqın nümayəndələrinin dilindən ifadə olunur. Onların yaşadıkları çətinliklər, haqsızlıqlar, vergi müfəttişlərinin xalqı çapıb talaması, təsərrüfatla məşğul olan insanların dözülməz əzabları yazıçını çox narahat edir. Bu həqiqətləri o, Musa kişi, Səriyyə xala, Əli kişi, Həsənalı kişi, Sərxanın, Gülnaz, Fəridə, Xavər və başqa obrazların dili ilə qabarıq şəkildə təsvir edir. İnsanların çapılıb talanması, haqq səslərini ucalda bilməmələri, hədə-qorxular və hətta günahsız həbslər həmin dövrün əsl siması idi. Yazıçı təsvirlərində təxəyyülünün deyil, xalqın yaşadığı reallıqların səmimi ifadəçisinə çevrilir.

C.Oldricin “Diplomat” əsərində də azadlığa can atan insanların işgəncələrə məruz qalması, edam və ölüm səhnələri, tiryək bəlası, dini fana-

tizmin xalqın əleyhinə silah kimi istifadə olunması, əsərin pafosunu və ifadə gücünü daha da dərinləşdirir. Lakin yazıçılar xalqın yaşadığı faciəli həyatın məhz azadlıq istəyinin alovlanmasına ən böyük səbəb olmasını qabarda bilmişdilər. Hər iki romanda yazıçılar Rza şah Pəhləvinin hakimiyyətə gəlişi, imperialist qüvvələrin İran və xüsusilə də Cənubi Azərbaycan daxilində ikili siyasəti və əhalinin acınacaqlı həyatını işıqlandırmış, bütün bu haqsızlıqlarla mübarizə aparan xalq qəhrəmanları təsvir edilmişdir.

M.İbrahimov “Diplomat” romanının nəşrindən dərhal sonra əsərin adı ilə eyniyyət təşkil edən geniş bir yazı ilə çıxış etmiş və “Xəlqilik və realizm cəbhəsindən” adlı toplu kitabında nəşr etdirmiş, bu qiymətli əsər haqqında “Ceyms Oldricin “Diplomat” adlı böyük romanı Cənubi Azərbaycan demokratik hərəkatı haqqında xarici yazıçıların dediyi ən əhəmiyyətli və qiymətli söz sayılmalıdır” – demişdir [10, s.78]. O, Oldricin yaratdığı Cənubi Azərbaycan həqiqətlərindən bəhs edən bu əsəri geniş analiz etmiş və onun gerçək mahiyyətini açmışdır. Yazıçı “Diplomat” romanının əsas qayəsini belə açıqlayırdı: “Cənubi Azərbaycan demokratik hərəkatından istifadə edərkən, Oldric ingilis imperializminin Yaxın və Orta Şərqdəki müstəmləkə siyasətinin riyakar mahiyyətini açır. Yazıçı göstərir ki, Cənubi Azərbaycandakı siyasi hadisələr, siyasi mənası etibarlı ilə məhdud məhəlli xasiyyətdə deyildir, Amerika, İngiltərə imperializminin bütün dünyada yeritdikləri müharibə siyasətinə qarşı çevrilmişdir. Buna görə də irticaçılar arasında ixtilaf və əndişə və çaxnaşma salmışdır” [10, s.78].

“Diplomat”la “Gələcək gün” romanlarında eyni problemə müxtəlif yazıçı mövqeyi diqqəti cəlb edir. Oldric imperialist qüvvələrin tam simasını əks etdirmək üçün onların siyasi oyunlarını tam mənası ilə açıb göstərmişdir. O, bu günümüzdə də aktualıq təşkil edən gerçəkliyi – dini fanatizmin nəyə qadir olduğunu, onun köməyi ilə bir millətin azadlıq mübarizəsini boğmağın ən kəskin yollarını açmışdır. Xarici qüvvələrin köməyi ilə dini fanatizm məşinini işə salmaq istəyən Lord Esseksin simasında imperialist qüvvələrin iç üzünü ifşa edən yazıçı istəyinə nail olmuşdur. M.İbrahimov bu barədə yazır: “C.Oldric xalq hərəkatını yatırmaq üçün imperialistlərin heç bir vasitədən çəkinmədiklərini göstərir, essekslərin, demokratların mübarizəsinə qarşı böhtandan, yalandan, dini fanatizmdən istifadə etdiklərini vurğulayır”. Yazıçı romandan lord Esseksin dilindən belə bir sitat gətirir: “– Nə olursa-olsun Azərbaycanı boğazından tutub yenidən mərkəzi hökumətə tabe etmək lazımdır. Hərgah biz azərbaycanlılara siyasi vasitələrlə təsir edə bilmiriksə, dinin köməyinə əl atmalı və məqsədimizə çatmalıyıq. Hərgah biz birliyə çağırmaqla onları mərkəzi hökumətin ağalığı altına qaytara bilsək, çox yaxşı olar” [11, s.84].

Hər iki romanı bir-birindən fərqləndirən digər böyük cəhət isə roman qəhrəmanları və orada cərəyan edən hadisələrin inkişaf xəttidir. M.İbrahimovun qəhrəmanları sadə xalq kütlələridir. Əsərin qəhrəmanları xalqın içərisindən çıxmış, bütün cərəyan edən hadisələr də elə xalqın dili ilə təsvir olunur. Lakin Oldricin əsərində demək olar ki, bütün hadisələr siyasi dairələrdə, rəsmi orqanlarda, nazirliklərdə, rəsmi şəxslərin qəbulunda, səfirliklərdə, iclas və müşavirələrdə vəqə olur. “Diplomat”ın dili ağır və siyasi terminologiya ilə zəngin, süjet xətti isə olduqca ağırdır. Lakin “Gələcək gün” əsərində sadə azərbaycanlının danışdığı dil, ifadə və xalq deyimləri üstünlük təşkil edir. Əgər oxucuya “Diplomat”ın siyasi dili bir qədər əsəri anlamaqda çətinlik törədirsə, “Gələcək gün” əsəri xalqın öz dili ilə qəhrəmanlarının mübarizəsini təsvir edir. Lakin xalqımızın mübarizəsini dünyaya təqdim etmək baxımından hər iki əsər eyni dərəcədə əhəmiyyətlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Axundlu Y. Azərbaycan tarixi romanı. Mərhələlər, problemlər. Bakı, “Adil-oğlu”, 2005.
2. Həbibbəyli İ. Məmməd Səid Ordubadi: həyatım və mühitim. Naxçıvan, “Əcəmi”, 2012.
3. İbrahimov M. Seçilmiş əsərləri, I cild.
4. Əhmədov T. Böyük ictimai xadim, yazıçı Mirzə İbrahimov. Bakı, “Nurlan”, 2001.
5. Балашов П. Джеймс Олдридж. Москва. Госполит. «Художественная литература», 1963.
6. Mir Cəlil. Klassiklər və müasirlər. Bakı, Azərnəşr, 1984.
7. Əsgərov B. Azərbaycan tarixi romanlarında gerçəklik və bədii təxəyyül. Bakı, “Elm və təhsil”, 2015.
8. Xəlilli Ş. Ceyms Oldric və Azərbaycan. Bakı, “Yazıçı”, 1992.
9. Cəfər Xəndan. Mirzə İbrahimov yaradıcılığında Cənub mövzuları. “Azərbaycan”, 1981, № 10.
10. İbrahimov M. Xəlqilik və realizm cəbhəsindən. Bakı, Azərnəşr, 1961.
11. Oldric C. Diplomat. Tərcümə edən C.Nuhov-Nuhbalayev. Bakı, “Gənclik”, 1981.
12. Həbibbəyli İ. Ədəbi şəxsiyyət və zaman. Bakı, “Elm və təhsil”, 2017.

Marjan Sofiyeva

**HISTORY AND ARTISTIC THINKING IN MIRZA IBRAHIMOV'S
"FUTURE DAY" AND JAMES ALDRIDGE'S "DIPLOMAT" NOVELS**

Summary

The article is devoted to the Southern Azerbaijan theme in Azerbaijani and English literature in XX century. The revolution in Southern Azerbaijan is reflected in Azerbaijani and English literature in Mirza Ibrahimov's and J.Aldridge's novels "The Future Day" and "Diplomat". Both novels talk about the third revolution took place in Southern Azerbaijan under the leadership of Seyid Jafar Pishavari. The writers' sharp point of view and arguee against the injustice of political regime was reflected in various scenes of these novels. Creating the real historical heroes and their prototypes in these novels the authors have been able to accurately describe the true history of the nation.

Марджан Софијева

**ИСТОРИЗМ И ПРОБЛЕМА ХУДОЖЕСТВЕННОГО МЫШЛЕНИЯ
В РОМАНАХ МИРЗЫ ИБРАГИМОВА И ДЖЕЙМСА ОЛДРИДЖА
«НАСТУПИТ ДЕНЬ» И «ДИПЛОМАТ»**

Резюме

Представленная статья посвящена теме Южного Азербайджана в азербайджанской и английской литературе в XX веке. Революция в Южном Азербайджане нашла своё отражение в произведениях Мирзы Ибрагимова и Дж.Олдриджа «Наступит день» и «Дипломат». Оба романа повествуют о третьей революции, произошедшей в Южном Азербайджане под руководством Сейида Джафара Пишевари. Резкая позиция отмеченных выше писателей против несправедливого политического режима была отражена в различных сценах этих романов. Создавая реальных исторических героев и их прототипов в этих романах, авторы смогли точно описать истинную историю борьбы азербайджанского народа против иранской экспансии в Южном Азербайджане.